

УДК 347.637

Розгон Ольга Володимирівна

*Доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ ЧЕРЕЗ НЕСТВОРЕННЯ НЕОБХІДНИХ ЖИТЛОВО-ПОБУТОВИХ УМОВ ДЛЯ ДИТИНИ

Rozgon O. V.

Deprivation of Parental Rights due to Non-Creation of Necessary Housing and Communal Services Living Conditions for the Child

Abstract. The article deals with the definition and characteristics of the maintenance obligation of parents regarding child in connection with the creation of normal living conditions for children. The essence of this responsibility is investigated and considered by the category «evasion of parental responsibilities» and «non-performance or improper performance of duties», particularly in necessary housing and communal services living conditions for the child.

The author emphasizes that the obligation to implement maintenance should be considered from the perspective of potential opportunities available to create normal living conditions for children and including those cases where conditions are created, but parents ignore this and, for example, save, turning off the heating system, which disease leads to the child. In particular, such a situation in Ukraine available in new buildings, the construction of which is set by heating.

Determined that because the state interferes in private and family life, when the court takes away the baby with deprivation of parental rights or without him, it could happen only in certain cases.

Key words: *duty, child, parent, living conditions bold.*

Виховання дітей є головним моральним і правовим обов'язком батьків. Від того, як батьки виконують свої обов'язки, повною мірою залежить увесь процес розвитку дитини, а відповідно, і її формування, становлення як особистості [1, с. 256].

Сам процес виховання законодавством детально не регламентований, проте визначені вищезазначені обов'язки. Як їх виконувати та які застосовувати форми і методи виховання — мають вирішувати самі батьки.

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав та обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

Виходячи з цього, виникають певні запитання.

Що таке ухилення від виконання своїх обов'язків із виховання дитини?

Чи можна розглядати несплату комунальних послуг батьками як ухилення від виконання своїх обов'язків із виховання дитини та нестворення для неї нормальних житлово-побутових умов?

Чи існує юридична відповідальність за вищезазначені дії і чи доцільним буде в інтересах дитини її відібрання від батьків без позбавлення їх батьківських прав у таких випадках?

Самостійність обрання батьками форм і методів виховання, відсутність

регламентації та конкретної вказівки у законодавстві щодо виховання може призвести до їх неоднозначного тлумачення та виникнення ситуації, коли права дітей на охорону здоров'я, фізичний розвиток порушені у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням батьками обов'язків, зокрема, при нестворенні необхідних житлово-побутових умов для дитини, оскільки це може мати наслідком погіршення здоров'я дитини або привести її до смерті тощо.

Через борги за комунальні послуги у Татарстані, наприклад, відбирають дітей від батьків і відправляють до притулку, коли вдома, де вони проживають, за борги не надають комунальні послуги шляхом відключення, наприклад, від мереж централізованого опалення та гарячого водопостачання житлових будинків. Голова міської ради доручив відділу опіки віднімати неповнолітніх дітей у батьків, які мають борги за житлово-комунальні послуги (далі — ЖКП), а дітей відправляти до притулку на термін до трьох місяців [2].

Перш ніж почати досліджувати основне завдання статті, визначимо основні питання притягнення батьків до відповідальності при невиконанні та неналежному виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дитини.

За невиконання обов'язків щодо виховання дитини на сьогодні батьки можуть бути притягнуті до різних видів юридичної відповідальності: сімейно-правової (ст. 164 СК України «підстави позбавлення батьківських прав»); цивільно-правової (ст.ст. 1178–1183 ЦК України); адміністративної (ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення «невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей»); кримінальної (ст. 166 КК України «злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування»).

Перш ніж розпочати аналіз наведеного прикладу, зауважимо, що певні підстави для відібрання дитини від батьків за СК України пов'язані з поведінкою кожного з батьків (наприклад, жорстоке поводження з дитиною, хронічний алкоголізм або наркоманія батьків, експлуатація дитини, примушення її до жебракування та бродяжництва). Що стосується «ухилення від виконання своїх обов'язків із виховання дитини», то в законі не міститься конкретного визначення цього поняття, що призводить до певних складнощів на практиці.

Можна припустити, що батьки або особи, які їх замінюють, можуть бути притягнені до адміністративної відповідальності згідно зі ст. 184 КУпАП за ухилення від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних житлово-побутових умов, навчання та виховання неповнолітніх дітей, зокрема, при несплаті ними комунальних послуг.

Тобто з огляду на вимоги цієї норми особу можуть притягнути до відповідальності за наявності в сукупності умов, коли вона:

- 1) є батьком або матір'ю дитини чи іншою особою, яка їх замінює;
- 2) ухиляється від виконання передбачених законодавством обов'язків, які стосуються забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання дитини;
- 3) не виконує зазначених обов'язків саме щодо неповнолітньої дитини.

Необхідно зазначити, що у ст. 184 КУпАП відсутнє пояснення, що означає «ухилятися». Для розуміння змісту зазначеного слова достатньо звернутися до тлумачного словника, згідно з яким «ухилятися» означає «намагатися не робити чого-небудь, не брати участі в чомусь, відсторонятися від чогось, уникати» [3, с. 804].

Ухиленням від виконання батьківських обов'язків не повинна вважатися будь-яка дія, а вважатиметься невиконання обов'язків, чітко передбачених

законодавством і лише тих, які стосуються забезпечення необхідних житлово-побутових умов, навчання та виховання дітей.

У ч. 2 п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду від 30.03.2007 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» визначено, що означає «непідклування про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя». Ним вважається:

- 1) незабезпечення необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання;
- 2) неспілкування з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення;
- 3) ненадання дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей;
- 4) несприяння засвоєнню нею загальноновизнаних норм моралі;
- 5) невиявлення інтересу до її внутрішнього світу;
- 6) нестворення умов для здобуття нею освіти.

Зазначені фактори (як кожен окремо, так і в сукупності) можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками [4].

Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 184 КУпАП, полягає в: 1) ухиленні батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей (ч. 1); 2) вчиненні неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення.

При накладенні адміністративного стягнення судом завжди враховується характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини,

майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність.

Аналіз постанов про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за ст. 184 КУпАП засвідчив, що обставини по справі підтверджувалися, наприклад, актом обстеження житлово-побутових умов сім'ї, актом обстеження умов проживання дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, поясненнями свідків.

Суд, розглядаючи справи про притягнення до адміністративної відповідальності, передбачене ст. 184 КУпАП, за правопорушення, яке полягає у невиконанні батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей може бути у різних формах і проявах жорстокого поводження з дитиною (нехтування дитиною, залишення її без нагляду або батьківського піклування на певний строк, незабезпечення її життєво важливих потреб тощо).

Зокрема, незабезпечення важливих потреб дитини може бути у зв'язку із нестворенням належних житлово-побутових умов при несплаті ЖКП.

Так, коли у процесі судового розгляду було встановлено, що батьки «ухиляються від виконання своїх передбачених законодавством батьківських обов'язків по вихованню своєї неповнолітньої дитини, наприклад, санітарні умови для проживання дітей не створені, в будинку безлад та бруд, відсутні продукти харчування та їжа, відсутнє світло тощо, тобто відсутні умови для повноцінного розвитку дитини, то суд, враховуючи обставини справи, постановив піддати їх адміністративному стягненню у деяких випадках у вигляді попередження (справа № 590/863/14-п [5]) або штрафу (справа № 590/687/14 [6]).

Але застосування попередження і штрафу в таких справах може лише погіршити матеріальне становище сім'ї, що в результаті лише негативно вплине на здоров'я дитини.

Повертаючись до прикладу, намагаємося відповісти на запитання: чи законним буде відібрання дитини саме через заборгованість за ЖКП? Із цього приводу маємо декілька міркувань:

1. Звісно, невиконання батьківських обов'язків може виражатися в ухиленні від них. Невиконання ж батьківських обов'язків може бути наслідком як неможливості такого виконання, так і самовпевненості та недбалого ставлення до них.

Як свідчить практика, в окремих випадках ухиленням вважається невиконання батьківських обов'язків із причин, що не залежать від волі батька чи матері. Припустимо, що можна розглядати несплату боргів як протиправну поведінку, наслідками якої є нестворення нормальних або достатніх умов для проживання дитини. Але чи завжди це залежить від волі батьків?

Пригадаймо становище, в якому опинилися батьки та діти, що були переміщені із зони АТО, вибух у Балаклії або ситуацію, яка більш належить до тематики досліджуваного питання: у Харківському районі відсутнє централізоване опалення через банкрутство місцевої котельні та запропоноване право встановити автономне опалення за власний кошт (приблизно 20,000 грн). В усіх наведених випадках держава теж є відповідальною, оскільки у батьків мають бути потенційні можливості для створення нормальних житлово-побутових умов для дітей.

Інша річ, коли умови створені, але батьки нехтують цим і, припустимо, економлять і вимикають автономне опалення, що призводить до хворіння дитини. Зокрема, подібна ситуація в Україні наявна у новобудовах, де при будівництві встановлене автономне опалення.

Якщо розглядати надання теплопостачання через централізовані мережі, то відповідно до ст. 19 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» виконавцем послуг із централізованого опалення та послуг із централізованого

постачання гарячої води для об'єктів усіх форм власності є суб'єкт господарювання з постачання теплової енергії (теплопостачальна організація).

Підведення централізованого опалення до стояка в межах квартири свідчить про виконання послуг позивачем. Виходячи з цього, позивач виконав свої зобов'язання щодо надання послуг централізованого опалення, а відповідач зобов'язаний оплатити надані послуги.

У правовій позиції Верховного Суду України у справі № 6-1192 цс15 зазначено, що відповідно до статті 19 ЗУ «Про теплопостачання» споживач повинен щомісячно здійснювати оплату теплопостачальній організації за фактично отриману теплову енергію.

Порядок відключення від мереж центрального опалення регламентується Правилами, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України № 630 від 21.07.2005 р. Відповідно до цих Правил із метою захисту прав усіх мешканців багатоквартирних будинків передбачене відключення від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води не окремих квартир багатоквартирного будинку з ініціативи їх власників або наймачів, а відключення цілих багатоквартирних будинків з ініціативи споживачів.

При несплаті боргів за ЖКП в організації, яка надає ці послуги, виникає право звернутися до суду з позовом про витребування сплати боргів. Отже, це спір між центром надання комунальних послуг і користувачами, якими є батьки дитини. Якщо сума боргу складає більше, ніж 14,500 грн (10 мінімальних заробітних плат), то може бути накладений арешт і реалізоване нерухоме майно боржника.

За ст. 12 ЗУ «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. № 2623-IV органи опіки та піклування здійснюють контроль за дотриманням батьками й особами, які їх замінюють, житлових

прав і законних інтересів дітей відповідно до закону.

Таким чином, виселення з житла при несплаті ЖКП разом із малолітніми або неповнолітніми дітьми здійснюється лише за рішенням суду, за обов'язкової участі органу опіки та піклування, який зобов'язаний захищати в суді інтереси неповнолітніх за їх житловими правами і контролювати, щоб за жодних обставин неповнолітні діти не залишилися без житла або умов їх проживання не погіршилися. Відмова органу опіки та піклування від надання дозволу на виселення з житла є для суду формальною підставою для відмови у задоволенні позову про виселення.

У разі ухвалення судом такого рішення можна його оскаржити в апеляційному чи касаційному порядку. При наданні органом опіки та піклування згоди на виселення малолітніх і неповнолітніх дітей із житла, в результаті чого суттєво погіршилися умови проживання дітей, можливим є звернення зі скаргами на дії посадових осіб органу опіки та піклування до їх керівництва та/або до суду в порядку, визначеному Кодексом про адміністративне судочинство України.

Отже, ситуація, за якої при відключенні від мереж централізованого опалення та постачання гарячої води діти залишаться у цій квартирі, сумнівна, оскільки за процедурою буде виселення з наданням іншого житлового приміщення, оскільки у цьому приміщенні зареєстрована неповнолітня дитина.

Згідно із ч. 6 ст. 10 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19.06.1992 р. № 2482-XII заборгованість власників квартир за укладеними договорами, пов'язаними з утриманням будинку та оплатою комунальних послуг, стягується в судовому порядку.

Процесуальний строк, що застосовується й у випадках суперечок із приводу надання житлово-комунальних

послуг, стягнення заборгованості за їх несплату тощо, встановлюється тривалістю у три роки (ст. 257 ЦК України). Період, за який кредитор має право стягувати заборгованість (у тому числі за житлово-комунальні послуги), визначається строком позовної давності.

25 жовтня 2016 року у ВРУ був зареєстрований законопроект № 5250-1 «Про мораторій на примусову реалізацію житла, нарахування та стягнення пені та інших штрафних санкцій за несплату житлово-комунальних послуг».

Введення мораторію пропонується як тимчасовий захід — до 1 січня 2020 року. З поліпшенням соціально-економічного становища держави і зростанням доходів населення ситуація з оплатою житлово-комунальних послуг повинна покращитися, а інтереси виконавців і виробників таких послуг жодним чином не будуть порушені. Мораторій не передбачає звільнення громадян від обов'язку сплачувати за послуги у сфері ЖКГ, а лише дає можливість у складних фінансово-економічних умовах захистити права людей і зберегти їхнє житло.

Збереження житла має значення й відносно дитини, оскільки обов'язково мають бути захищені майнові права та інтереси дитини, особливо якщо вона є власником майна.

2. Звідси випливає друге зауваження (повертаючись до окресленого на початку статті й аналізованого комплексно прикладу): житлове приміщення, щодо якого є борги за ЖКП, може належати і дитині.

Згідно зі ст. 177 СК України батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального для цього повноваження. Батьки зобов'язанні дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. Якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, ураховуючи такі потреби та інтереси. Батьки вирішують питання про управління

майном дитини спільно, якщо інше не передбачено договором між ними. Спори, які виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду і повернути доходи, одержані від управління її майном.

Відповідно, якщо батьки не сплачують житлово-комунальні послуги, то вони певним чином не дбають про збереження та використання майна дитини в її інтересах.

Видається доцільним зауважити, що обов'язки батьків учинити певні дії належним чином щодо охорони життя та здоров'я дітей пов'язані з обов'язком створювати належні житлово-побутові умови, у тому числі шляхом сплачування платежів за ЖКП.

Через те, що батьки не сплачують житлово-комунальні послуги й відповідно не створюють належні житлово-побутові умови, вони можуть врегулювати це питання самостійно, тобто добровільно без залучення органу опіки та піклування та суду.

Оскільки, за чинним українським законодавством батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини і мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам; мають право обирати форми і методи виховання (ст. 163 СК України).

Наприклад, «тимчасове передання батьками дитини іншим родичам, стороннім особам або закладам, до дитячих закладів, тобто до іншого місця проживання, де наявні житлово-побутові умови для дитини» (зокрема, переміщення до бабусі, у квартирі якої є централізоване опалення, на час опалювального сезону), але таке передання

не звільняє їх від обов'язку щодо виховання та розвитку дитини.

Якщо ж батьки не вирішують ситуацію при нестворенні належних житлово-побутових умов, то цілком очевидно виникає запитання, а чи може до них бути застосована санкція у вигляді відібрання дитини за неналежне виконання батьківських обов'язків?

Чи свідчитиме відібрання дитини про гарантію захисту її прав і врахування її інтересів та чи пропорційна вона неналежному виконанню батьківських прав?

Перш ніж перейти до відповідей на ці запитання, звернімося до норм закону, які встановлюють відповідальність за невиконання або неналежне виконання обов'язку щодо виховання і розвитку дитини, пов'язану із відібранням дитини.

Так, за ч. 4 ст. 155 СК України ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом. Але остання норма не уточнює, яку саме відповідальність нестимуть батьки у зв'язку з ухиленням від виконання батьківських обов'язків [7].

Відповідно, батьки можуть бути позбавлені батьківських прав із відібранням дитини тільки через притягнення до сімейно-правової відповідальності за ст. 164 СК України.

Так, мати чи батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона/він: 1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; 2) ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини; 3) жорстоко поводяться з дитиною; 4) є хронічними алкоголіками або наркоманами; 5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; 6) засуджені за вчинення умис-

ного кримінального правопорушення щодо дитини.

Суд може ухвалити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав, у випадках, передбачених пп. 2–5 ч. 1 ст. 164 СК України, а також в інших випадках, якщо залишення дитини в них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання. У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам — за їх бажанням або органів опіки та піклування. У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право ухвалити рішення про негайне відібрання дитини від батьків (ч. 2 ст. 170 СК України).

Зіставлення пп. 2–5 ч. 1 ст. 164 СК України та ч. 2 ст. 170 СК України засвідчує, що існує дві ситуації, в яких може опинитися дитина, якщо батьками нестворенні належні житлово-побутові умови: небезпечна для життя, здоров'я і морального виховання дитини; безпосередня загроза для життя або здоров'я дитини. Як саме відрізнити ці ситуації законом не встановлено.

Якщо звернутися до академічного словника за тлумаченням слова безпосередній, то він зазначає його як той, який не має проміжних ланок [8].

Припустімо, що безпосередня загроза для життя або здоров'я дитини буде означати ту ситуацію, коли відсутня якась безперервність умов чи обставин, тобто постійність неналежних умов життя дитини, яка тягне настання неминучих наслідків у вигляді шкоди для життя або здоров'я дитини.

Прикладом застосування санкції при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини слугує й ст. 77 СК Російської Федерації [9].

Крім встановлення у ст. 77 цього кодексу, розгляд цієї санкції відзначив й Регламент відібрання дітей із сімей при безпосередній загрозі життя дитини

або його здоров'я або у випадку жорстокого поводження з дитиною [10] вказавши, що при наявності безпосередньої загрози для життя або здоров'я дитини відібрання дитини з сім'ї здійснюється на підставі розпорядження органу опіки та піклування про негайне відібрання відповідно до ст. 77 СК Російської Федерації.

Правовий аналіз проекту цього Регламенту встановлює, що в такому вигляді ця норма суперечить законам, не вказує на суворі межі «безпосередньої загрози життю і здоров'ю дитини» — єдину підставу, на якому закон допускає таке відібрання, при цьому не встановлює поняття «безпосередня загроза життя дитини або його здоров'я». Тому це може тільки ситуація, при якій не викликає ніяких сумнівів, а саме, «безпосередня загроза життю і здоров'ю дитини» визначалася хоча б як «ситуація, при якій не викликає сумнівів неминучість настання в разі залишення дитини з батьками (іншими особами, під опікою яких вона знаходиться) негативних наслідків у вигляді смерті, тілесних ушкоджень, що завдають шкоди здоров'ю дитини, стійких порушень функцій організму дитини». В усіх інших випадках, які не підпадають під це визначення, не може і не повинно йтися про існування безпосередньої загрози життю і здоров'ю дитини.

Тому пропонуємо внести зміни й до ч. 2 ст. 170 СК України у такій редакції:

«У виняткових випадках, при безпосередній загрозі для життя або здоров'я дитини, орган опіки та піклування або прокурор мають право постановити рішення про негайне відібрання дитини від батьків.

Безпосередня загроза життю і здоров'ю дитини визначається як ситуація, при якій в разі залишення дитини з батьками (особами, що їх замінюють) настають негативні наслідки у вигляді тілесних ушкоджень, що спричиняють шкоду здоров'ю, або

стійких порушень функцій організму дитини чи смерті дитини».

Але не можна зрівнювати усі випадки, оскільки слід урахувувати взагалі стан здоров'я дитини, строк, на який можуть бути відключені комунальні послуги, та сезон, зокрема, опалювальний чи ні.

Унаслідок ситуації, яка є небезпечною для її життя, здоров'я і морального виховання або безпосередньої загрози життю і здоров'ю дитини, тобто, коли не створюються житлово-побутові умови та, як наслідок, дитині може бути спричинена шкода, суд з урахуванням її характеру, а також інших конкретних обставин, у позові вказує про необхідність змінити ставлення батьків до виховання дитини, покласти на органи опіки та піклування обов'язок здійснювати контроль за виконанням батьками своїх батьківських обов'язків.

Після обстеження житлово-побутових умов, проведення бесіди з батьками та дитиною служба у справах дітей складає висновок про визначення місця проживання дитини і подає його до органу опіки та піклування для прийняття відповідного рішення.

Якщо буде встановлено, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, служба у справах дітей подає клопотання голові районної, районної у м. Києві та м. Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради про позбавлення таких батьків батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав.

За наявності зазначених обставин суд також може ухвалити рішення на підставі акта обстеження житлово-побутових умов і клопотання голові районної, районної у м. Києві та м. Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради про позбавлення батьківських прав без відібрання дитини, вирішити питання про зміну місця проживання дитини на строк, доки житлово-побутові умови не

зміняться, і тимчасове переміщення дитини. Прийняття рішення в такому разі зумовлюється спробою найповніше врахувати інтереси дитини.

Так, Старосинявська районна державна адміністрація як орган опіки та піклування в інтересах малолітнього ОСОБА_3 звернулася до суду з позовом до відповідача ОСОБА_2 про позбавлення батьківських прав щодо малолітнього сина ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1 [11]. В обґрунтування вимог вказує, що відповідач ухиляється від виконання батьківських обов'язків по відношенню до свого малолітнього сина ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1.

Відповідно до актів обстеження житлово-побутових умов проживання сім'ї від 31.03.2016 р., 02.08.2016 р. та 17.01.2017 р. встановлено, що сім'я ОСОБА_2 проживає у будинку, який складається із трьох житлових кімнат, у кімнатах брудно, відсутнє місце для сну та відпочинку малолітнього ОСОБА_3, харчуванням дитина забезпечена не в повному обсязі. Від 31 березня 2016 року малолітнього ОСОБА_3 поставлено на облік дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

23.05.2016 р. ОСОБА_2 притягувалася до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 184 КУпАП із накладенням стягнення у вигляді штрафу в розмірі 17 гривень і 15 лютого 2017 р. ОСОБА_2 притягувалася до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 184 КУпАП із накладенням стягнення у вигляді штрафу в розмірі 34 гривні, про що свідчать копії постанов суду.

На засіданні комісії з питань захисту прав дитини Старосинявської райдержадміністрації 22.09.2016 р. розглядалося питання неналежного виконання батьківських обов'язків ОСОБА_2 щодо створення умов проживання та розвитку сина ОСОБА_7, 2015 року народження, який перебуває на обліку служби у справах дітей як дитина, яка опинилася у складних життєвих обста-

винах. Так, мати дитини, не створила належних умов для виховання сина, санітарний стан житла незадовільний, у будинку брудно, неприємний запах, накурено, постільна білизна, дитячий одяг у неналежному стані, соціальну допомогу на сина використовує не за призначенням. За місцем проживання ОСОБА_2 характеризується негативно, зловживає алкоголем, неналежно виховує та утримує сина. Про зміну поведінки та покращення ситуації в родині їй робилися зауваження, з нею проводилися профілактичні бесіди, надавалися рекомендації спеціалістів, за наслідками яких вона не вжила заходів щодо покращення умов проживання дитини. При цьому ОСОБА_2 запевнила членів комісії, що буде вживати заходів для покращення ситуації та поїде лікуватися від алкоголізму. Таким чином, комісія вирішила, попередити ОСОБА_2 про відповідальність за неналежне виконання батьківських обов'язків і зобов'язати вжити вичерпних заходів для створення належних умов для проживання та повноцінного розвитку малолітнього сина ОСОБА_3. Старосинявському ЦССДМ здійснювати систематичний контроль за родиною ОСОБА_2. Службі у справах дітей здійснювати систематичний контроль за умовами проживання малолітнього ОСОБА_3.

Суд, ураховуючи ставлення відповідача як матері малолітньої дитини, яка у судовому засіданні пообіцяла змінити своє відношення до виховання сина, докласти зусиль і створити належні умови для його проживання та виховання у сім'ї, приходять до висновку, що певна вина відповідача ОСОБА_2 в ухиленні та неналежному виконанні своїх батьківських обов'язків щодо малолітньої дитини є, однак вважає, що позбавлення батьківських прав є передчасним, оскільки змінити поведінку матері у кращу сторону в даному випадку можливо.

Разом з тим, узявши до уваги те, що на даний час відповідачем ще не створе-

ні належні умови для проживання та виховання дитини, а також враховуючи дані про стан відповідача, яка зловживає алкоголем, із метою захисту інтересів дитини суд приходять до переконання про необхідність відібрання малолітнього сина у відповідача та передання Старосинявській районній державній адміністрації як органу опіки та піклування.

Якщо суд вважає, що батьки або особи, які їх замінюють свідомо нехтують своїми батьківськими обов'язками та не змінять свою поведінку у майбутньому, то може прийняти рішення про позбавлення батьківських прав.

Наприклад, за матеріалами справи 654/3916/16-ц [12] встановлено, що згідно з актом обстеження житлово-побутових умов проживання громадянки ОСОБА_4 комісією встановлено, що відповідачка проживає в ІНФОРМАЦІЯ_4, стан утримання будинку та санітарно-гігієнічні умови проживання незадовільні, умови для виховання, навчання та розвитку дітей відсутні, запаси дров, вугілля, продуктів харчування відсутні, мати зловживає спиртними напоями, державні кошти, які отримує на дітей, використовує не за цільовим призначенням, не виконує батьківські обов'язки (а. с. 24).

15.11.2016 р. до дитячого відділення КП «Голопристанська ЦРЛ» доставлено неповнолітніх дітей: ОСОБА_3, ОСОБА_2, ОСОБА_3 із села Кардашинка Голопристанського району Херсонської області, де умови для перебування дітей були небезпечними для їх життя та здоров'я. Діти голодні, одягнені у брудні речі зі специфічним запахом, які не відповідають сезону і погодним умовам. Діти з педикульозом. ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_9 року хворий на гострий ринофарингіт, мав зопрілості як порушення догляду за дитиною (а. с. 27).

Також було встановлено Постановою Голопристанського районного суду Херсонської області від 13.12.2016 р., що

ОСОБА_4 притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 184 КУпАП. Таким чином, судом встановлено, що ОСОБА_4 протягом тривалого часу не займається вихованням своїх малолітніх дітей, не цікавиться станом їх здоров'я, не утримує матеріально, що є достатньою підставою для позбавлення відповідальності батьківських прав.

Отже, за цією справою суд дійшов висновку про свідоме ухилення від відповідальності від виконання своїх батьківських обов'язків, яке завжди є актом свідомої поведінки, коли особа має реальну можливість виконати обов'язку, але не вчиняє відповідних дій.

Позбавити батьківських обов'язків можуть не тільки батьків, але й осіб, які їх замінюють, наприклад, опікуна. Так, позивач звернувся до суду з відповідним позовом в інтересах малолітніх ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1 та ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, в якому зазначив, що малолітні діти мають правовий статус дітей, позбавлених батьківського піклування на підставі рішення Сватівського районного суду від 16.03.2009 р. про позбавлення батьківських прав матері ОСОБА_4. Зазначеним рішенням над дітьми призначена опіка дідуся. Виконання дідузем обов'язків опікуна не в повному обсязі призводить до порушень прав підопічних дітей. Також трапилося відключення житлового будинку родини ОСОБА_3 від електропостачання у зв'язку з виникненням заборгованості по сплаті за використану електроенергію У січні 2017 року виникла загроза відключення житлового будинку від газопостачання, що могло привести до порушення теплового режиму у будівлі. Також діти допустили велику кількість пропусків занять у зв'язку із захворюванням на педикульоз [13].

У нашому дослідженні варто навести і приклади судової практики Європейського суду з прав людини, оскільки її особливістю є те, що при ухваленні відповідних рішень стосовно дотри-

мання прав сімей із дітьми на соціальний захист установаються нові стандарти правосуддя, а також здійснюється тлумачення норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі — Конвенції) [14].

Прикладом діяльності ЄСПЛ щодо дотримання права сімей із дітьми на соціальний захист є розгляд справи «Савіни проти України» [15]. Зокрема, за матеріалами цієї справи встановлено, що в розпорядженні сім'ї були дві двокімнатні квартири, які обігрівалися печамп, але не були обладнані системами водоводу і гарячого водопостачання.

Чотирьох дітей передали під опіку держави у зв'язку з неспроможністю заявників забезпечити їм належний догляд і виховання. Представники служби у справах неповнолітніх та органу опіки і піклування десять разів відвідували квартиру заявників і складали акти щодо придатності їхніх матеріально-побутових умов для виховання дітей, які залишалися на їхньому піклуванні. Було встановлене порушення прав дітей у зв'язку з тим, що батьки-відповідачі [заявники] неналежно їх утримували і вихованням не займалися. Отже, вони неспроможні були забезпечувати їхню соціальну адаптацію та справляти на них відповідний виховний вплив, і така ситуація була небезпечною для життя, здоров'я та морального виховання дітей.

У цьому рішенні Суд зазначив, що його роль не полягає в тому, аби визначати, чи мала сім'я заявників, з огляду на інтереси збереження єдності сім'ї, право на забезпечення їй певного рівня матеріально-побутових умов за державний кошт. Але це питання потребує обговорення — спочатку на рівні відповідних державних органів, а далі — під час судового розгляду.

Суд дійшов висновку, що, незважаючи на доречність аргументів, якими національні органи обґрунтовували своє рішення про відібрання дітей від

батьків, ці аргументи не були достатніми для виправдання такого серйозного втручання у сімейне життя заявників. Отже, було порушено статтю 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. При цьому зазначена стаття покладає і на державу позитивні зобов'язання щодо належної «поваги» до приватного та сімейного життя.

Так, право батьків і дітей бути поряд один з одним становить основоположну складову сімейного життя, а кожна дитина має право на проживання у сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них і на піклування батьків.

ЄСПЛ повинен оцінити у контексті дослідження усіх обставин справи: чи було виправданим, необхідним і достатнім втручання держави для цілей пункту 2 статті 8 Конвенції для того, щоб прийняття рішення було б справедливим та здатним забезпечити належний захист інтересів дітям і батькам, як цього вимагає ст. 8 Конвенції.

Тому втручання держави до приватного та сімейного життя батьків і дітей за подібними справами простежується у тому, що, по-перше, воно обґрунтоване нагальною соціальною потребою і, зокрема, відповідає законній меті (див., наприклад, рішення у справі «Куїяр Можер проти Франції» від 1 липня 2004 р., скарга № 64796/01, § 237) [16].

По-друге, реалізується як пропорційне між інтересами дітей і батьків, тобто використовується критерій співрозмірності. За справою «Валлова і Валла проти Чеської Республіки» № 23848/04 [17] п'ятеро дітей заявників були тимчасово поміщені до державних установ щодо захисту дітей. Заявники (батьки-відповідачі) наполягали на тому, що поміщення дітей до державних установ було обґрунтоване тільки їх матеріальними труднощами і влада не виконала по відношенню до них своїх позитивних зобов'язань у формі консультації або сприяння, щоб дозволити їм поліпшити своє становище.

По-третє, мотивується з необхідністю захистити дитину від небезпеки для життя, здоров'я і морального виховання дитини та безпосередній загрози для життя або здоров'я дитини. Так, для батьків і дитини бути разом — основний елемент сімейного життя («Кутцнер проти Німеччини», § 58 [18]), і заходи, вжиті на внутрішньодержавному рівні, що заважають цьому, є втручанням у здійснення права, гарантованого статтею 8 Конвенції (див. Рішення Великої палати Європейського суду у справі «К. і Т. проти Фінляндії», скарга № 25702/94, § 51 [19]). Подібне втручання порушує ст. 8 Конвенції, за винятком випадків, коли воно «передбачене законом», має законну мету з точки зору п. 2 ст. 8 та є «необхідним у демократичному суспільстві» для її досягнення.

По-четверте, аргументується, що така небезпека доведена та наслідки, які тягнутиме ситуація, коли батьки і діти будуть роз'єднані, будуть найменш травматичними. Національним судам, розглядаючи подібну справу потрібно з'ясувати, наприклад, чи страждатиме дитина через відсутність піклування, неповноцінне виховання та відсутність емоційної підтримки, або визначити, чи виправдовується встановлення державної опіки над дитиною станом її фізичного або психічного здоров'я.

Таким чином, передання дитини під державну опіку як захід не може бути санкціоноване без попереднього розгляду можливих альтернативних заходів (див. справи «К. і Т. проти Фінляндії», скарга № 25702/94, § 51, ЕЧПР — п. 166; «Кутцнер проти Німеччини», п. 67 і «Мозер проти Австрії», п. 70) та має оцінюватися в контексті позитивного обов'язку держави вживати виважених і послідовних заходів щодо сприяння возз'єднанню дітей зі своїми біологічними батьками, дбаючи при досягненні цієї мети про надання їм можливості підтримувати регулярні контакти між собою та, якщо це можливо, не допускаючи розлучення

братів і сестер (див., справи «Кутцнер проти Німеччини» — п. 76–77, «К. і Т. проти Фінляндії» — п. 179).

По-п'яте, базується на більш сприятливих умовах для виховання дитини. Так, дитина може бути поміщена в більш сприятливі для її виховання умови, але цей факт не може сам по собі виправдовувати її примусове позбавлення піклування біологічних батьків («К. А. проти Фінляндії», № 27751/95, п. 92) [20]. Установлення державної опіки не можна також виправдовувати виключно посиланням на ненадійність ситуації, адже такі проблеми можна вирішити за допомогою менш радикальних засобів, не вдаючись до роз'єднання сім'ї, наприклад, через забезпечення цільової фінансової підтримки та соціальне консультування (див. справу «Мозер проти Австрії» [21]).

І головне питання, на якому слід акцентувати увагу: чи вжила держава ефективних заходів для надання допомоги сім'ї з дітьми, які потребували поліпшення умов утримання, оскільки опинилися у складних життєвих обставинах (соціально-економічних умовах) і потребують соціального захисту?

Батьки (заявники-відповідачі) у справі «Савіні проти України» стверджували, що їхня неспроможність забезпечити дітям кращі умови пояснюється лише тим, що заявники є сліпими. Вони доводили, що як інваліди вони зазнали дискримінації, і наголошували, що замість того, щоб відбирати у них дітей, державні органи повинні були надати їхній сім'ї необхідну допомогу (мається на увазі соціальну допомогу).

Змінами від 03.09.2015 р. ст. 164 СК України доповнено новою частиною 4, яка визначає, що під час ухвалення рішення про позбавлення батьківських прав суд бере до уваги інформацію про соціальний супровід сім'ї (особи) у разі здійснення такого супроводу.

Отже, на момент розгляду справи «Савіні проти України» (Рішення

ЄСПЛ від 18.12.2008 р.) ще не існувало ч. 4. ст. 164 СК України і прямої вказівки про взяття до уваги судом інформації щодо здійснення соціального супроводу. Хоча саме поняття соціального супроводу було зазначене у ст. 1 ЗУ «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [22] як вид соціальної роботи, в якому основними формами визначаються соціальні опіка, допомога і патронаж соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

Стаття 4 цього Закону встановлює, що об'єктами соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю можуть бути в тому числі сім'ї та діти. Тобто Савіні (батьки) з дітьми можуть підпадати під категорію соціально незахищених осіб, яким може бути надана соціальна послуга, оскільки вони опинилися у складних життєвих обставинах.

Складні життєві обставини — обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті (ст. 1 ЗУ «Про соціальні послуги» [23]). Відповідно, Савіні були інвалідами по зору, оскільки за матеріалами справи були сліпими, також не мали достатніх доходів для надання належних житлово-побутових умов, зокрема, приміщення, в яких вони проживали з дітьми, потребували невідкладного ремонту.

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування (ст. 5 ЗУ «Про соціальні послуги»).

За матеріалами справи Уряд повідомив Суд про те, що заявники одержували грошову допомогу від держави, а також допомогу від субсидованого державою Українського товариства сліпих.

Таким чином, держава вдалася до відібрання дітей від батьків як найбільш радикального заходу, який може застосовуватися тільки в особливо серйозних випадках. Чи був цей випадок таким? У досліджених справах ідеться про нестачу матеріальних коштів у батьків для утримання дітей, що призвела до ненадання їм нормальних житлово-побутових умов. Ці кошти Уряд, швидше за все, міг би компенсувати за допомогою інших засобів, окрім матеріальної допомоги, зокрема, допомоги у працевлаштуванні.

Савіні звернулися до начальника міського управління соціальної допомоги із проханням посприяти їм у пошуках придатної роботи, оскільки за ст. 5 ЗУ «Про соціальні послуги» до видів соціальних послуг належать послуги із працевлаштування — пошук придатної роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи. Стосовно реагування на це звернення інформації у справі немає.

Як влучно зауважив ЄСПЛ у справі «Валлова і Валла проти Чеської Республіки», роль влади у соціальному забезпеченні полягає саме в тому, щоб допомогти громадянам, які потрапили у важкі ситуації та не мають необхідних знань про існуючий порядок, керувати їх діями

і, крім іншого, консультувати їх стосовно різних видів соціальної допомоги, можливостей отримати соціальне житло або інших способів подолання труднощів.

Отже, по-перше, втручання держави повинне мати законну мету — захист інтересів дітей від небезпеки для життя, здоров'я і морального виховання дитини та безпосередній загрози для життя або здоров'я дитини, причому останнє має бути розглянуто у ч. 2 ст. 170 СК України, у зв'язку із цим у статті наводиться пропозиція такого тлумачення і внесення змін до цієї статті; по-друге, втручання держави має бути пропорційним між інтересами батьків та дітей; по-третє, невиконання або неналежне виконання батьками своїх обов'язків із виховання дитини може бути однією із причин, що залежать або не залежать від волі батьків (надзвичайні умови, в яких опинилися батьки та діти, зокрема, воєнні дії, вибухи, пожежі, низький рівень доходу батьків тощо); по-четверте, позбавлення батьківських прав із відібранням дитини є радикальним заходом і суд, розглядаючи справи такого характеру, має всебічно дослідити всі обставини справи, щоб визначити, чи можуть батьки змінити своє ставлення та поведінку щодо виховання дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лапчевська О. Ф. Застосування до батьків санкцій сімейно-правової відповідальності: теоретичний аспект / О. Ф. Лапчевська // Держава і право. — 2013. — Вип. 60. — С. 256–262.
2. За задолженність по комуналке будут отнимать детей // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sud.ua/news/2017/01/16/99617-za-zadolzhennost-po-kommynalke-bydyt-otnimat-detej#.WHyCYQJPt8.twitter>.
3. Новий тлумачний словник української мови [Текст]: 42 000 слів: У 4 т.: Для студ. вищих та серед. навч. закл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. — К.: Аконт, 1998. — (Нові словники). — Т. 1: А — Є. — [Б. м.]: [б.в.], 1998. — 910 с.
4. Острік С. Покарання замість допомоги. Щодо неповних сімей, які опинилися у важ-

- кій життєвій ситуації, можливі санкції // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/24360-paradoks_zakonodavstvo_vimagae_zastosuvannya_sankciy_do_sime.html.
5. Про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, зареєстрованого та проживаючого в АДРЕСА_1, ідентифікаційний номер НОМЕР_1, не працюючого, раніше до адміністративної відповідальності не притягувався: Постанова Ямпільського районного суду Сумської області від 12 вересня 2014 року. Справа № 590/863/14-п // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40449305>.
6. На ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, проживаючу в АДРЕСА_1, не працюючу, маючу на утриманні 1 неповнолітню дитину,

- до адміністративної відповідальності притягувалася 12.08.2013 року за ст. 184 ч. 1 КУпАП, 12.09.2013 року за ст. 184 ч. 2 КУпАП: Постанова від 15 серпня 2014 року. Справа № 590/687/14 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40143510>.
7. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. І. В. Жилінкової. — Х.: Ксилон, 2008. — 855 с. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://legalexpress.in.ua/komkodeks/sku/87-sku/3349-155.html>.
8. Словник української мови: в 11 т. / [ред. коллег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. — К.: Наукова думка, 1970 — 1980. — Т. 1: А–В [ред. П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка]. — К.: Наукова думка, 1970. — 799 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/bezposerednij>.
9. Регламент отобрания детей из семей при непосредственной угрозе жизни ребенка или его здоровью или в случае жестокого обращения с ребенком // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0BxgqmxPYxiKqdEFjMnh6aW12Tms/view>.
10. Семейный кодекс РФ от 29.12.1995 N 223-ФЗ (ред. от 01.05.2017) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982.
11. Про позбавлення батьківських прав: Рішення Старосинявський районний суд Хмельницької області 03 квітня 2017 року. Справа № 684/105/17 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65737909>.
12. Про позбавлення батьківських прав: Рішення Голопристанський районний суд Херсонської області від 21 лютого 2017 року. Справа № 654/3916/16-ц // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64990414>.
13. Про звільнення громадянина від повноважень опікуна: Рішення від 27 квітня 2017 року. Справа № 426/3896/17 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66232634>.
14. Бориченко К. В. Міжнародні гарантії права сімей з дітьми на соціальний захист / К. В. Бориченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. — 2016. — Вип. 36(1). — С. 42–45 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36\(1\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36(1)_10).
15. Справа «Савіни проти України» (заява № 39948/06): Рішення ЄСПЛ від 18.12.2008 р. // Офіційний вісник України від 09.11.2009 р. — № 84. — С. 45. — Ст. 2852.
16. Case of Couillard Maugery v. France (de la requête no 64796/01) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%3A%5B%2264796%2F01%22%22%22%5D%22%22%7D%7D](http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%3A%5B%2264796%2F01%22%22%22%5D%22itemid%3A%5B%22001-44184%22%22%5D%22%22%7D%7D).
17. Case of Wallová and Walla v. the Czech republic (application no. 23848/04) — 26.10.2006 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.crin.org/en/library/legal-database/wallov-a-and-walla-v-czech-republic.
18. Case of Kutzner v. Germany (application no 46544/99) — 26.02.2002 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=453>.
19. Case of K. and T. v. Finland (application no 25702/94) — 27.04.2000 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_056.
20. Case of K. A. v. Finland (application no 27751/95). — 14/01/2003 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua>.
21. Case of Moser v. Austria (application no 12643/02). — 21.09.2006 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua>.
22. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III // Офіційний вісник України від 03.08.2001 р. — № 29. — С. 76. — Ст. 1293. — Код акта 19504/2001.
23. Про соціальні послуги: Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV // Відомості Верховної Ради України від 07.11.2003 р. — № 45. — Ст. 358.

REFERENCES:

1. Lapchevska O. F. (2013) *Zastosuvannia do bat-kiv sanktsii simeino-pravovoi vidpovidalnosti: teore-tychnyi aspekt* [The application to parents of sanctions of family and legal responsibility: the theoretical aspect]. *Derzhava i pravo*, Kyiv, vol. 60, pp. 256–262. [in Ukrainian].
2. *Za zadolzhennost po kommunalke budut otrymat detei* [In the presence of communal debt children will be taken away] Available: <http://sud.ua/news/2017/01/16/99617-zazadolzhennost-po-kommnalke-bydyt-otnimat-detey#.WHYCYQIptz8.twitter>.

3. Yaremenko, V., Slipushko, O. (1998). *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi mory* [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. Akonit, Kyiv, vol. 1: A- Ye, 910 p. [in Ukrainian].
4. Ostriuk S. *Pokarannia zamist dopomohy. Shchodo nepovnykh simei, yaki opynyly u vazhkyi zhyttivii sytuatsii, mozhlivi sanktsii* [Punishment instead of help. Possible sanctions for single-parent families who are in a difficult life situation]. Available: http://zib.com.ua/ua/print/24360-paradoks_zakonodavstvo_vimagae_zastosuvannya_sankciy_do_sime.html. [in Ukrainian].
5. The Yampil District Court of the Sumy Region (2014). *Postanova pro prytiabnennia do administratyvnoi vidpovidalnosti OSOBA_1, INFORMATSILA_1, zareiestrovanoho ta prozhyva- iuchoho v ADRESA_1, identyfikatsiinyi nomer NOMER_1, ne pratsiuuchoho, ranishe do administratyvnoi vidpovidalnosti ne prytiabuvasia* [The decision to bring to administrative liability OSOBA_1, INFORMATION_1, registered and residing in ADDRESS_1, ID number NUMBER, not working, was previously not brought to administrative liability]. 12 September 2014, case no. 590/863/14-rr, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40449305>. [in Ukrainian].
6. *Postanova na OSOBA_1, INFORMATSILA_1, prozhyvaiuchu v ADRESA_1, ne pratsiuuachu, maiuchu na utrymanni 1 nepovnoliiniiu dytnu, do administratyvnoi vidpovidalnosti prytiabuvalasia 12.08.2013 roku za st. 184 ch. 1 KUprAP, 12.09.2013 roku za st. 184 ch. 2 KUprAP* [The decision On OSOBA_1, INFORM_1_1, living in ADDRESS_1, not working, holding 1 minor child, was brought to administrative responsibility on August 12, 2013 under Art. 184 ch. 1 CoAO of Ukraine, September 12, 2013 in accordance with Art. 184 ch. 2 CoAO of Ukraine]. 15 August 2014, case no. 590/687/14, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40143510>. [in Ukrainian].
7. Zhylinkova I. V. (Ed.) (2008). *Simeinyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar* [The Family Code of Ukraine: Scientific and practical commentary]. Ksylon, Kharkiv, 855 p. Available: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/sku/87-sku/3349-155.html>. [in Ukrainian].
8. Horetskyi P. Y., Buriachok A. A., Hnatiuk H. M. & Shvydka N. I. (Eds.) (1970). *Slovnyk ukrainskoi mory* [Dictionary of the Ukrainian language]. Naukova dumka, Kyiv, vol. 1, 779 p. Available: <http://sum.in.ua/s/bezposerednij>. [in Ukrainian].
9. *Reglament otobranja detey iz semej pri neposredstvennoy ugroze zhyznii rebenka ili ego zdorovju ili v sluchae zhestokogo obraschenija s rebenkom* [Rules for removing children from families at an immediate risk to the child's health or his child's ill-treatment]. Available: <https://drive.google.com/file/d/0BxgqmxPYxiKqdEFjMnh6aW12Tms/view>. [in Ukrainian].
10. *Semeynyj kodeks RF* [The Family Code of the Russian Federation]. Available: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982. [in Russian].
11. Starosyniavskiy raionnyi sud Khmelnytskoi oblasti (2017) *Rishennia pro pozbavlennia batkiv-skykh prav* [The decision on deprivation of parental rights]. 03 April 2017, case no. 684/105/17, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65737909>. [in Ukrainian].
12. Holoprystanskyi raionnyi sud Khersonskoi oblasti (2017) *Rishennia pro pozbavlennia batkiv-skykh prav* [The decision on deprivation of parental rights]. 21 February 2017, case no. 654/3916/16-rr Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64990414>. [in Ukrainian].
13. *Rishennia pro zvilnennia bromadianyna vid povnovazhen opikuna* [The decision to dismiss a citizen from the powers of the guardian]. 27 April 2017, case no. 426/3896/17, Available: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66232634>. [in Ukrainian].
14. Borychenko K. V. (2016). *Mizhnarodni barantii prava simei z ditmy na sotsialnyi zakhyst* [The international guarantees of the rights of families with children for social protection]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsional-noho universytetu. Seriya Pravo [Scientific herald of Uzhgorod National University. Series Law]. vol. 36(1). pp. 42–45, Available: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36\(1\)_10](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_36(1)_10). [in Ukrainian].
15. European Court of Human Rights (2008). *Rishennia po spravi «Saviny proty Ukrainy» (zaiava no. 39948/06)* [Saviny v. Ukraine decision (application no. 39948/06)]. 18 December 2008, Ofitsiinyi visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine] 09 November 2009, no. 84, p. 45, art. 2852. [in Ukrainian].
16. Case of Couillard Maugery v. France (de la requête no 64796/01). Available: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#{{appno:«64796/01»}.«ite mid»:«001-44184»}}>.
17. Case of Wallová and Walla v. the Czech republic (application no. 23848/04). 26 October 2006, Available: www.crin.org/en/library/legal-database/wallova-and-walla-v-czech-republic.

18. Case of Kutzner v. Germany (application no 46544/99). 26 February 2002, Available: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=453>.
19. Case of K. and T. v. Finland (application no 25702/94). 27 April 2000, Available: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_056.
20. Case of K. A. v. Finland (application no 27751/95). 14 January 2003, Available: <http://eurocourt.in.ua>.
21. Case of Moser v. Austria (application no 12643/02). 21 September 2006, Available: <http://eurocourt.in.ua>.
22. Verkhovna Rada of Ukraine (2001). *Zakon Ukrainy «Pro sotsialnu robotu z simiamy, ditmy ta moloddiu»* [The Law of Ukraine «On Social Work with Families, Children and Youth»]. 21 June 2001, Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine]. 03 August 2001, no. 29, p. 76, art. 1293. [in Ukrainian].
23. Verkhovna Rada of Ukraine (2003) *Zakon Ukrainy «Pro sotsialni posluby»* [The Law of Ukraine «About social services»]. 19 June 2003, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 07 November 2003, no. 45, art. 358. [in Ukrainian].